

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

ЛЮДИНА-ОСОБИСТІТЬ ЯК ТВОРЕЦЬ ПРАВА PERSON-PERSONALITY AS THE CREATOR OF LAW

Братасюк В.М., к.ю.н., суддя
Тернопільський міськрайонний суд

У статті висвітлюється проблема становлення людини-особистості як реального суб'єкта права. Показано, що людина-особистість як представник громадянського суспільства здатна бути правотворцем поряд з іншими суб'єктами права. Підкреслено, що з позицій легістської доктрини заперечено право людини на правотворчу діяльність, тоді як юснатуралістична доктрина таке право вважає від людини-особистості невід'ємним.

Ключові слова: суб'єкт права, правосуб'єктність, невідчужувані права людини, позитивне право, законотворчість, правотворчість, легізм, юснатуралізм, суб'єкти правотворчості.

В статье освещается проблема становления человека-личности как реального субъекта права. Показано, что человек-личность как представитель гражданского общества способен быть творцом права наравне с другими субъектами права. Подчеркнуто, что с позиций легистской доктрины отрицается право человека на правовое творчество, в то же время юснатуралистическая доктрина такое право считает неотъемлемым от человека-личности.

Ключевые слова: субъект права, правосубъектность, неотчуждаемые права человека, позитивное право, законотворчество, правотворчество, легизм, юснатурализм, субъекты правотворчества.

The article covers the problem of the formation of a person-personality as a real subject of law. It is shown that a human-person as a representative of a civil society can be a full-fledged law-maker, along with other subjects of law. It is emphasized that from the standpoint of the legist doctrine the right of a person to law-making activity is denied, while the jurisprudential doctrine considers this right as an inalienable human-person.

It is substantiated that participation of a citizen in legal formation is one of the principles of democratic governance. It is shown that there is an international practice of involving citizens in the creation of legal acts. The experience of citizens' participation in initiating and discussing certain draft laws will not be overwhelming to the Ukrainian legislator. Much more trust in this regard deserves the people, civil society. It is concluded that the legislation is created for every citizen, therefore, to discuss concrete projects with these citizens, to search with them equal measure of justice on a number of vital issues, of course, it is a useful experience and a guarantee of acceptance not just of legislation, but of the legal legislation, that is so necessary for Ukraine.

Key words: subject of law, legal personality, inalienable human rights, positive law, lawmaking, law-making, legalism, jurisprudentialism, subjects of law-making.

У сучасному світі відбувається персоналістична революція, сутність якої полягає у виході на історичну арену людини-особистості в масовому масштабі. Люди-особистості масово увійшли в політику, економіку, культуру, які почали прибирати виразні персоналістичні форми. Правова реальність теж відчуває на собі впливи персоналістичних процесів сучасності. Вона, відчуваючи ці впливи, теж набуває персоналістичного виміру. Сучасна людина не хоче бути на периферії цієї реальності, вона стверджує себе як центр, ядро правової реальності, яка існує в різноманітних формах і проявах. Вона не хоче сьогодні бути просто об'єктом законницького впливу держави, яка є владним суб'єктом і яка задля власного комфорту орієнтується в праві на усередненого, стандартного індивіда, особу. Держава взяла на себе місію забезпечити захист людини в її загальній, родовій сутності, в її типових інтересах, і вона сьогодні не особливо перейнята її індивідуальними якостями, її унікально-неповторним еством. Водночас нинішня людина-особистість уже не задоволена стандартизованим, усередненим ставленням держави до себе. Вона вимагає реалізації права на індивідуальну правосуб'єктність. Вона хоче бути не просто об'єктом державної охорони й захисту, законотворчим і відповідальним, а й повноцінним суб'єктом права, не просто законотворчим, а й правосвідомим, який не лише володіє правами та свободами, не лише їх реалізовує й відповідає за це, а і є творцем права, стверджувачем його смислів, захисником права, суб'єктом його розвитку тощо.

Проблему формування людини-особистості як суб'єкта права, її окремі аспекти розробляють такі науковці, як В. Бігун, О. Гришук, Д. Гудима, А. Кравченко, А. Козлов-

ський, М. Козюбра, А. Колодій, А. Олійник, С. Погребняк, Н. Петлевич, М. Патеї-Братасюк [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10] та ін., а також зарубіжні дослідники: М. Бердяєв, В. Бачинін, Р. Ієрінг, А. Ковлер, А. Гарпон [11; 12; 13; 14] та ін. Їхні праці присвячені таким питанням, як антропологічний поворот у праві, сутність антропологічного підходу в праві, правосуб'єктність особи, людина в правовій системі, людина й ціннісний вимір права, права і свободи людини, механізм захисту прав людини, реалізація прав людини тощо. Проте така проблема, як становлення людини як реального суб'єкта права, українськими правознавцями досліджена поки що недостатньо. Зокрема, проблема людини як творця права в нашій філософсько-правовій думці поки що належить до нерозроблених.

Мета статті – з використанням поліметодологічного підходу подати філософсько-правове бачення проблеми людини як творця права.

Право як духовно-культурний феномен є глибоко гуманістичним та антропологічним. Його метою є людина, воно необхідне їй для розвитку, вдосконалення, самовизначення, самоздійснення. Право виконує цю місію успішно. Будучи змістово-формальним вираженням рівної міри добра, свободи, справедливості, поваги до людини, її честі й гідності тощо, воно здатне бути чинником відповідання інтересів суб'єктів права, задоволення їхніх потреб, вирішення їхніх життєво необхідних проблем. Уявлення людей про рівну міру справедливості, свободи, добра тощо змінюються залежно від історичної епохи, рівня розвитку суспільства, особливостей культури, розвитку особистісного начала, політичного виміру, морально-духовного стану суспільства тощо. Змінюється й розвивається

людина, а з нею і право, його форми та їх змістове наповнення. «Право як атрибут людського буття творять люди, а тому науковці для позначення цього процесу вживають термін «правотворення», під яким розуміють діяльність, у процесі здійснення якої з'являється право в rozmaїтих формах: у формі нормативного акта, індивідуального правового акта, правового договору, корпоративного права, правового прецеденту, звичаю, канонічного права тощо» [1]. Щоправда, творення права можна трактувати й інакше, а саме як процес створення нормативно-правових актів, тобто законодавства – це трактування правотворчості з позицій законницького підходу. По суті, це не так правотворчість, як законотворчість, тобто процес творення позитивного (державного) права, оскільки законодавство – це лише одна з форм буття права, та й не всілякий закон є правовим законом, так само як не всіляка законотворчість здійснюється на засадах правової рівності, а тому не завжди може називатися правотворчістю.

Залежно від типу праворозуміння по-різному розглядається й проблема суб'єктів правотворчості. Зрозуміло, що державне (позитивне) право створюється законодавцем, тобто його автором є держава. З позицій легістської доктрини інших авторів права й бути не може, що впливає з принципу етатистського патерналізму, відповідно до якого саме держава, що є особливою цінністю в контексті цієї доктрини, є єдиним творцем права, тобто закону. У правовому авторстві легізм відмовляє народів, соціальним групам, людині тощо. Легісти наполегливо оберігають і захищають монополію держави у правовій реальності, зокрема у правотворчій діяльності. Звісно, в демократичному суспільстві збереження державної монополії в праві загалом і в правотворчості зокрема не відповідає інтересам людей, народу, демократичним цінностям. Легізм стверджує ідею «наданих» людині державою прав, отже, робить її меншвартісною, залежною від держави-благодійниці. Про природні права з позицій легізму не мовиться взагалі, їх називають вигадкою. На жаль, на пострадянському просторі ця ситуація поки що змінилася дуже мало. Стара, довготривала інтелектуальна традиція, усталені, з кількавіковою історією способи мислення можуть так сильно впливати на юридичне мислення і правову реальність загалом, що вони можуть стати майже нечутливими до змін реального життя, що, у свою чергу, вимагають докорінних змін у праві [15]. Про непохитність засад раціоцентричного юридичного мислення в сучасній російській правничо-науковій думці, пише Г. Берман: «У пострадянський період моральна теорія права (тобто теорія природного права – авт.), /... / дістала значну підтримку серед російських учених, але вона так і не стала теорією природного права у її справжньому сенсі; вважається, що моральна теорія не є теорією про правові приписи, які впливають безпосередньо з розуму та розсуду людини й обмежують державу (тобто являють собою самостійний юридичний критерій визначення чинності позитивного законодавства – авт.), а включає тільки правила моралі, уявлення про справедливість, які право має відображати» [15, с. 8]. Це стосується й людини в праві, її місця, значимості, функцій в правовому розвитку. У сучасній Україні стереотипи легістського мислення поки що посідають чимало місця й у науковій сфері, і в юридичній практиці. Звісно, з огляду на сказане вище, існує необхідність переосмислити цю проблему, і природно-правовий підхід дає змогу вирішити її в руслі сучасного правового мислення.

Юснатуралізм виходить із розуміння права як духовно-культурного багатогранного феномена, що існує у множині форм. Розглядаючи право як глибоко гуманістичне явище, юснатуралізм бачить його невід'ємним від людини найперше в тому сенсі, що воно зумовлене людським буттям, людською природою, воно виростає з неї, вбираючи всі ті смисли, які є життєво необхідними, без

яких у людському житті зникає людяність, духовно-культурний вимір, руйнуються фундаментальні зв'язки й підвалини людського.

Як зазначає слушно В. Бачинін, у права немає іншої мети, окрім людини [13]. Людина з позицій юснатуралістичного підходу визнається творцем права, відповідальною за право, його творення, захист і розвиток. Це позиція сучасного європейського правового мислення, для якого людина є найвищою цінністю, центральним елементом правової системи. Виходячи з принципу правової рівності, всі суб'єкти права є потенційними авторами права, хоча вони можуть створювати різні його форми.

Наукові джерела як суб'єктів правотворчості називають народ, державу, її органи, посадових осіб, органи місцевого самоврядування, соціальні групи, юридичних осіб, фізичних осіб [7; 9; 11]. Правотворчість поділяють на колективну й одноосібну. Остання розроблена на науковому рівні поки що дуже недостатньо.

Чи людина завжди була готова творити право? Тривалий час в історії людства колективістське «ми» в особі релігійної громади, роду, полісу, держави, сім'ї тощо домінувало над одноосібним, окремішнім «я». У силу цього й колективна правотворчість була домінуючою формою правотворчості, такою ж поширеною була й така форма права, як право звичаєве. Писаного права загалом було дуже небагато. Проте з V ст. до н.е. в історії людства починається так звана «осьова епоха», прикметною рисою якої є поступове становлення людини-особистості, яка все більше й більше буде заявляти про себе як суб'єкта історії поряд з усіма іншими суб'єктами. Саме розпад феодальної системи стосунків зумовлює звільнення людини від васальної залежності й дає їй змогу відчувати себе не просто представником якогось соціального стану, а саме людиною як такою [16]. Європейська людина-особистість, починаючи десь з епохи Нового часу, масово активно іде в політику, в підприємницьку сферу, в культурно-мистецьку царину, в науку. Правова сфера також відчуває на собі її впливи. Ця епоха формує масово людей, що мають глибоку потребу в рівності. Свобода, рівність, братерство стають гаслами цього часу [16]. Ці загальнолюдські цінності є водночас смисловими характеристиками права. Ця епоха знаменна тим, що вона формує сучасну концепцію прав людини, урівнює всіх людей у правах, перед законом і судом. Право як сукупність загальнообов'язкових принципів, що закріплюють загальнолюдські цінності, стає життєвою необхідністю людей ринкового суспільства, які зробили раціональний спосіб мислення панівним. Люди ринкового типу формують зріле громадянське суспільство, яке є потужним суб'єктом історії і «тим середовищем, у якому сучасна людина законним шляхом задовольняє свої потреби, розвиває свою індивідуальність, доходить усвідомлення цінності групових акцій і суспільної солідарності» [17, с. 21]. Людина-особистість є ядром громадянського суспільства, його основним рушієм. У неї й у громадянського суспільства та сама мета – якнайповніша реалізація й захист прав і свобод кожного представника громадянського суспільства. Ці люди діяльні, економічно незалежні, юридично вільні. Вони хочуть партнерських відносин із державною владою, яка має виконувати суто сервісні функції стосовно громадянства. У громадянському суспільстві людина-особистість постає повноцінним суб'єктом права [7; 18; 19].

С. Максимов слушно зауважує, що особистість є тим рівнем розвитку людини, який дає змогу ціннісно орієнтувати її діяльність. Сама особистість формується, проявляється, коли людина відкриває «сферу належного», крізь яку поступово осягає власний принцип «бути». Особистість – це найперше духовне, вважав М. Бердяєв. Ціннісна орієнтація особистості передбачає можливість обирати й визнавати, що за своєю природою є дією, яка уможливило право [20, с. 239–244.]. Людина-особистість усвідомлює

свою самодостатність, вона дорожить своєю гідністю й честю, своїми невід'ємними правами. Вона хоче права, вона готова його творити й захищати. Вона – «сама собі законодавець», як писав І. Кант. Вона творить мікронорми права кожного дня, користується ними, застосовує їх, шукаючи самостійно рівну міру справедливості у взаємодії з іншими суб'єктами права. Їй потрібний правопорядок, вона зацікавлена у правових відносинах, а не в позаправових. У громадянському суспільстві на передньому плані людина, індивід, носій приватних інтересів і потреб, для задоволення яких він має здатність до свідомої діяльності, до прагматичного вирішення економічних, політичних і соціальних проблем спільно з іншими людьми [21]. Людині-особистості властива висока культура мислення загалом і правового зокрема як інтелектуальної активності в правовій сфері, що проявляється в осягненні смислу права, в праворозумінні, його інтерпретації, правозастосуванні тощо, зазначає М. Братасюк [7, с. 154]. «Правове мислення ... закладає усталену світоглядно-правову систему координат, у масштабах якої форматується позитивно-стійке ставлення особистості до права як до ідеї належного, напрацьовується повиннісне ставлення людини до навколишнього світу» [22, с. 51]. Сучасне правове мислення змістовно пронизане такими ідеями: людина, її права і свободи, гідність і честь є найвищою цінністю в Україні; людина, її права і свободи є первинними й визначальними стосовно держави та законодавства, яке є наслідком природних невідчужуваних прав людини; право й закон нетотожні: закон – вторинний стосовно права, яке є первинним і визначальним порівняно з ним. Зріле правове мислення – це комплекс правових знань, навичок, які зумовлюють стереотипи поведінки, що формуються та інституціоналізуються у правовій свідомості та юридичному світосприйманні людини [23, с. 309]. Правова поведінка, на яку здатна людина-особистість, – це поведінка відповідно до принципів права, а не поза ними. Така поведінка має стати типовою для членів громадянського суспільства. Науковці стверджують: «Праворозуміння передбачає усвідомлення не тільки фактичної правової дійсності, а й правових моделей майбутнього» [24, с. 48]. Конструювання таких моделей іманентно властиве правому мисленню людини як суб'єкта права.

У ситуації, коли держава, відповідно до сучасного правового мислення, є похідною від людини, ця людина-особистість готова брати на себе відповідальність за творення права. Такий досвід у людей ринкового суспільства є, вони добре демонструють свою готовність до творення, наприклад, договірних права і правовідносин на його основі у приватній сфері. Вони готові брати участь у творенні позитивного права, законодавства, оскільки вважають, що громадянське суспільство мислить собі державу партне-

ром у різних сферах, у т. ч. і в правовій політиці, зокрема в правотворенні.

Людина-особистість як суб'єкт права має невідчужуване право на законодавчу ініціативу. Мабуть, ніхто краще від самих людей не знає, які законодавчі акти їм потрібні. Водночас чинна Конституція України в ст. 93 таке право закріплює лише за Президентом України, народними депутатами та Кабінетом Міністрів України. Видається, що така недовіра до людини-особистості й народу загалом не зовсім виправдана. Міжнародний досвід подає добрі приклади участі громадян у законотворчій діяльності. Класичний приклад у цьому сенсі – Швейцарія, де чотири рази на рік відбуваються загальнодержавні референдуми, на яких кожний громадянин має право висловити свою позицію з приводу певних законопроектів, запропонувати своє бачення конкретних проблем. Наприклад, Конституція Італії в ст. 50 також закріплює право італійських громадян на правотворчість: «Усі громадяни можуть скеровувати в палати петиції з вимогами законодавчих заходів або з викладенням соціальних потреб». А стаття 71 італійської Конституції наголошує: «Народ здійснює законодавчу ініціативу шляхом унесення від імені не менше ніж п'ятдесят тисяч виборців законопроекту, складеного у формі статей законопроекту». Стаття 75 цієї ж Конституції зазначає: «Коли того вимагають п'ятсот тисяч виборців або п'ять обласних рад, призначається народний референдум для скасування, повністю або частково, закону або акта, що має силу закону» [25]. На цих прикладах можна побачити відчутну різницю між українським законодавством та італійським з досліджуваної проблеми.

Отже, принцип народовладдя іманентно передбачає право кожного громадянина на правотворчість. Цей принцип конкретизується в принципі участі громадян у державному управлінні, складником якого є правова політика, невід'ємною від якої є законотворча діяльність. Сучасним українцям треба вчитися брати участь у законодавчій діяльності, правовій нормотворчості органів місцевого самоврядування, бо від цього залежить доля демократії знизу, на місцях. Чим більше ініціатив буде прийнято громадою, тим інтенсивнішим буде місцеве нормотворення. Законодавцю також зовсім не зайвим буде досвід участі громадян в обговоренні певних законопроектів. Значно більше довіри в цьому плані заслуговує народ, громадянське суспільство. У кінцевому підсумку, законодавство створюється для кожного громадянина, тому обговорити із цими громадянами конкретні проекти, пошукати разом із ними рівну міру справедливості з низки життєво важливих питань, безумовно, це корисний досвід і гарантія прийняття не просто законодавства, а правового законодавства, яке так необхідне нині Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігун В.С. Людина в праві та науках про право: три загальнонаукові підходи до дефініції. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: матеріали I Всеукр. круглого столу, 16–17 вересня 2005 р. Львів, 2006. С. 37–42.
2. Гришук О.В. Людська гідність в праві: філософський аспект: автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Львів, 2008.
3. Гудима Д.А. Антропологічна парадигма й антропологічні дослідницькі підходи: загальна характеристика. *Актуальні проблеми держави і права*: збірник наукових праць / редкол. С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю.М. Оборотов. Одеса: Юридична література, 2009. Вип. 45. С. 59–64.
4. Гуренко М. Розвиток філософсько-правової думки про гарантії прав і свобод людини та громадянина: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.12 «Філософія права». Київ, 2004. 36 с.
5. Принцип верховенства права має нерозривно пов'язуватись із основними невідчужуваними правами людини, в яких матеріалізується ідея справедливості. Інтерв'ю з М. Козюброю. *Верховенство права. Законодавчий бюлетень*. Київ: IREX U-Media, 2005. С. 33–38.
6. Погребняк С. Роль основоположних принципів права в забезпеченні прав людини. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 1 (56). С. 71–77.
7. Петлевич Н.С. Особистість у правовідносинах: персоналістична характеристика. *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: статті учасників Третього всеукраїнського «круглого столу». Львів: СПОЛОМ, 2008. С. 245–256.
8. Патей-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права: навчальний посібник. Київ, 2010. 396 с.
9. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ: Аперта, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008.
10. Колодій А.М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. Київ: Правова єдність, 2008. 350 с.
11. Иеринг Р. Борьба за право. Санкт-Петербург, 1904.

12. Гаранов А. Хранитель обещаний. Суд и демократия. Москва, 2003.
13. Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека. Царство Духа и царство Кесаря. Москва, 1995. 375 с.
14. Бачинин В.А. Философия права и преступления. Харьков: Фолио, 1999. 607 с.
15. Ковлер А.И. Юридическая антропология: учебное пособие. Москва: Норма, 2002. 476 с.
16. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Москва: Из-во МГУ. Изд. группа ИНФРА М. Норма, 1998. 623 с.
17. Тарадайко С. Щодо раціо. *Філософська думка*. 2017. № 4. С. 105–111.
18. Кумар К. Гражданское общество. Москва, 1994. С. 21.
19. Патеи-Братасюк М.Г., Довгунь Т.І. Громадянське суспільство: сутність, генеза ідеї, особливості становлення в сучасній Україні: у 2 ч. Тернопіль: Ромс-Ко, 1999. Ч. I. 252 с.
20. Братасюк М.Г. Громадянське суспільство як суб'єкт ствердження народовладдя та правовладдя. *Громадянське суспільство та правова держава: теоретичні моделі та досвід реалізації*: монографія / за заг. ред. В.Д. Гвоздецького. Київ: Вид-во Європейського ун-ту, 2012. 328 с. С. 57–62.
21. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления: монография. Харьков: Право, 2002. 328 с.
22. Геллнер Э. Условия свободы: гражданское общество и его исторические соперники. Москва, 1995. С. 9–74.
23. Коробка В.Н. Правовое мировоззрение: в 2 ч. Донецк: Донецкий юридический институт Луганского государственного университета внутренних дел им. Э.Д. Дидоренко, 2010. Ч. 2: Природа, место и роль в механизме правового регулирования, значение для правовой политики современного социально-демократического государства: монография. 244 с.
24. Овчинников А.И. Правовое мышление: теоретико-методологический анализ. Ростов-на Дону: Изд-во Рост. ун-та, 2003. 344 с.
25. Шемшученко Ю.С. Праворозуміння. *Юридична енциклопедія*: у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2003. Т. 2. С. 48–49.
26. Конституции зарубежных стран: сборник / сост. В.Н. Дубровин. Москва: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2001. 448 с.

УДК 340.12

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

PHILOSOPHICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE THEORY AND PRACTICE OF MULTICULTURALISM

**Гайворонюк Н.В., к.філос.н., доцент,
доцент кафедри філософії та політології**
Львівський державний університет внутрішніх справ

**Приймак Б.І., к.філос.н., доцент,
доцент кафедри філософії та політології**
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті пропонується розгляд питання щодо різноманітних підходів та оцінок теорії і практики мультикультуралізму під кутом зору філософії права. Виокремлюються сучасні тенденції мультикультурного дискурсу, наголошується на правах і свободах людини. Пріоритетна увага феномену мультикультуралізму та його зв'язку з правами і свободами людини на основі поліетнічного розмаїття.

Ключові слова: мультикультуралізм, права людини, справедливість, толерантність.

В статье предлагаются к рассмотрению разнообразные подходы и оценки теории и практики мультикультурализма с позиций философии права. Выделяются современные тенденции мультикультурного дискурса, акцентируется на правах и свободах человека. Уделяется внимание феномену мультикультурализма и его связи с правами и свободами человека на основе полиэтнического разнообразия.

Ключевые слова: мультикультурализм, права человека, справедливость, толерантность.

This article proposes to consider a variety of approaches and assessments of the theory and practice of multiculturalism from the perspective of the philosophy of law.

The current trends in the new model of multicultural discourse, it focuses on human rights and freedom. Attention is paid to the phenomenon of multiculturalism and its connection with human rights and freedoms based on polyethnic diversity. Today, multicultural discourse takes on new forms, and increasingly includes a legal component in its format. The future of multiculturalism is the transition to a new civil society based on human rights. An important role belongs to tolerance as the main value of multiculturalism. Modern states including Ukraine must find the balance between freedom and equality of citizens regardless of their ethnic, religious, racial differences, preserve consolidating traditions and norms of civic identity and citizenship institute. Finding its own theoretical model of multiculturalism for Ukraine is also relevant and necessary in terms of the relationship between the need to modernize cultural traditions and the modernization of all spheres of social and political life.

Key words: multiculturalism, human rights, justice, tolerance.

Як соціально-філософська концепція мультикультуралізму сформувався в кінці 1970-х – 90-х рр. минулого століття завдяки зусиллям таких авторів, як Ф. Свенсон, В. Ван Дайк, Мак Дональд, Д. Кармі, Ч. Тейлор, Дж. Спінер, Дж. Раз, В. Кімліка. Серед численних праць, присвячених мультикультуралізму, варто виділити роботи Ч. Тейлора[1] і В. Кімліки, комунітарна й ліберальна концепції яких давно стали класикою мультикультурного дискурсу й до сьогодні не втратили своєї актуальності. Дослідники «другої хвилі» перейшли від захоплення мультикульту-

ралізмом як дієвим засобом вирішення проблем поліетнічних суспільств до констатації його кризи насамперед тому, що політика мультикультуралізму не виправдала себе, зокрема, у її європейському варіанті. Водночас питання полікультурності й поліетнічного різноманіття сучасного глобалізованого світу, які є базовими для розуміння мультикультуралізму, продовжують активно дискутуватись як у політичному, так і правовому полі. Очевидно, що мультикультурний дискурс набуває нових форм, а тому, як слушно зазначає Л. Честнов, навіть якщо